

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การจัดการความขัดแย้งขององค์กรเหมืองฝายช่วงฤดูแล้งในลุ่มน้ำแม่จัน จังหวัดเชียงราย” กรณีศึกษา ปัญหาการจัดการน้ำในช่วงฤดูแล้งระหว่างเหมืองฝายป่าปางกับเหมืองฝายโพชนาราม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาสาเหตุของความขัดแย้งในการจัดการน้ำช่วงฤดูแล้งขององค์กรเหมืองฝายป่าปางกับองค์กรเหมืองฝายโพชนาราม และศึกษาวิธีการจัดการความขัดแย้งในการจัดการน้ำช่วงฤดูแล้งขององค์กรเหมืองฝายป่าปางกับองค์กรเหมืองฝายโพชนาราม การศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาได้เลือกพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ได้รับประโยชน์การใช้น้ำจากเหมืองฝายป่าปางและเหมืองฝายโพชนาราม และเป็นหมู่บ้านที่เกิดปัญหาความขัดแย้งในการจัดการน้ำช่วงฤดูแล้งขององค์กรเหมืองฝายป่าปางกับองค์กรเหมืองฝายโพชนาราม มีจำนวน 10 หมู่บ้านอยู่ในเขตตำบลป่าปาง ตำบลศรีคำ ตำบลสันทราย และตำบลจอมสวรรค์ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษา วิเคราะห์ข้อมูลจากกลุ่มประชากรที่ศึกษา จำนวน 3 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้บริหารจัดการเหมืองฝาย กลุ่มสมาชิกผู้ใช้น้ำเหมืองฝาย และกลุ่มเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐบาลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องศึกษา โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง และการศึกษาภาคสนามโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก รวมถึงการเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม นำข้อมูลที่ได้มาทำการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า เพื่อให้ได้ข้อมูลตามสภาพจริง แล้วนำมาวิเคราะห์และสรุปผลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา การวิเคราะห์ได้พิจารณาจากมิติทางสภาพกายภาพของพื้นที่และระบบเหมืองฝาย ลักษณะโครงสร้างทางวิศวกรรม และลักษณะทางองค์กรและการบริหารจัดการ

5.1 สรุปผลและอภิปรายผล

จากสภาพทั่วไปและข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเป็นพื้นที่รับน้ำจากเหมืองฝายป่าปางและเหมืองฝายโพชนาราม จำนวน 10 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านสันคือ บ้านหนองฮ้อ ตำบลป่าปาง บ้านป่าปาง บ้านกล้วย ตำบลศรีคำ บ้านสันทราย บ้านจอมจันทร์ บ้านโพชนาราม ตำบลสันทราย และบ้านบ่อค้าง บ้านสันหลวงใต้ บ้านแม่สรวย ตำบลจอมสวรรค์ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย นับได้ว่า เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เพราะลักษณะทางกายภาพส่วนใหญ่เป็นที่ราบระหว่างภูเขา มีน้ำแม่จันไหลผ่าน และสภาพภูมิอากาศค่อนข้างเย็นสบาย มีฝนตกตามฤดูกาล

เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยเฉพาะการปลูกข้าว จึงมีการจัดการน้ำเพื่อนำมาใช้ในการเพาะปลูกด้วยระบบเหมืองฝาย ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ชุมชน สำหรับลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม ยังเป็นสังคมชนบท มีความสัมพันธ์ฉันเครือญาติ ทำให้เกิดความรู้สึกความเป็นชุมชนเดียวกัน แต่สภาพการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจและสังคมในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา จึงมีผลกระทบต่อระบบการผลิตภายในชุมชนที่มุ่งเน้นเพื่อการค้า ทำให้การจัดการน้ำด้วยระบบเหมืองฝายจึงได้รับผลกระทบอย่างมาก และนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งในการแย่งชิงน้ำ โดยเฉพาะช่วงฤดูแล้งซึ่งน้ำขาดแคลน

5.1.1 สาเหตุของความขัดแย้งในการจัดการน้ำช่วงฤดูแล้งขององค์กรเหมืองฝายป่ายางกับองค์กรเหมืองฝายโพธาราม

ผลจากการศึกษา พบว่า ความขัดแย้งในการจัดการน้ำช่วงฤดูแล้งขององค์กรเหมืองฝายป่ายาง และองค์กรเหมืองฝายโพธาราม เกิดจากสาเหตุสำคัญที่เป็นเงื่อนไข 3 ประการรวมทั้งด้านกายภาพ วิศวกรรม องค์กรและการจัดการ

1) การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของพื้นที่

ผลจากการศึกษา พบว่า ในพื้นที่รับน้ำของเหมืองฝายป่ายางและเหมืองฝายโพธาราม มีการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรขยายตัวเพิ่มขึ้นในช่วงฤดูแล้ง โดยเฉพาะการปลูกข้าวนาปรัง ทำให้ปริมาณความต้องการใช้น้ำสูงขึ้น แต่น้ำแม่จันในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏให้เห็นชัดเจน คือ น้ำต้นทุนของน้ำแม่จันมีจำกัดและปัญหาการตกตะกอนทรายในลำน้ำแม่จันมีปริมาณสูง ส่งผลให้ลำน้ำตื้นเขิน เก็บกักน้ำได้น้อย และเป็นอุปสรรคในการไหลของน้ำ โดยมีต้นเหตุมาจากการตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำ การชะล้างพังทลายของดินในฤดูฝน และฝนทิ้งช่วง จึงนำไปสู่การแย่งชิงน้ำและความขัดแย้งของสมาชิกผู้ใช้น้ำ ทั้งภายในองค์กรเหมืองฝายเดียวกันและระหว่างองค์กรเหมืองฝายในลุ่มน้ำแม่จัน ซึ่งตรงกับงานวิจัยของ พัทรี อาจหาญ (2538) ที่พบว่าปัญหาแหล่งน้ำต้นทุนที่มาหล่อเลี้ยงระบบเหมืองฝายลดลง และปัญหาการใช้น้ำที่มีปริมาณมากขึ้นกว่าเดิมกลายเป็นปัญหาสำคัญของความขัดแย้งในการแย่งชิงน้ำในเวลาต่อมา วันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2528) ยังพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีการปลูกพืชฤดูแล้ง ทำให้เกิดปัญหาข้อขัดแย้งเรื่องแย่งน้ำและเกิดขึ้นเสมอในช่วงฤดูแล้งและฝนทิ้งช่วง และงานวิจัยของ ธเนศวร์ เจริญเมือง (2537) อ้างในอัมพวา ประกาศิต และ เนตรดาว แพทย์กุล (2543: 20-21) พบว่า ชาวบ้านซึ่งเคยทำการผลิตเพื่อยังชีพได้เปลี่ยนไปทำการผลิตเพื่อขายมากขึ้น ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องการใช้น้ำระหว่างชาวบ้าน

ที่ใช้น้ำจากฝายเดียวกัน เนื่องจากเกษตรกรที่อยู่ต้นน้ำหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจที่ต้องการน้ำมากตลอดทั้งปี ส่งผลให้เกษตรกรที่อยู่ท้ายน้ำมีน้ำไม่เพียงพอต่อการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง

2) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างวิศวกรรมของเหมืองฝาย

ผลจากการศึกษา พบว่า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างวิศวกรรมของเหมืองฝายป่ายาง และเหมืองฝายโพชนาราม จากเดิมเป็นไม้หลัก ได้พัฒนารูปแบบโครงสร้างเหมืองฝายเป็นคอนกรีต การดูแลเอาใจใส่บำรุงรักษาเหมืองฝายเป็นสิ่งจำเป็น เพราะจะมีผลต่อประสิทธิภาพการจัดการน้ำของระบบเหมืองฝาย และนำไปสู่การเกิดความขัดแย้งในการแข่งขันน้ำได้ง่าย ดังจะเห็นได้จากภายหลังการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างวิศวกรรมตัวฝายเป็นคอนกรีตของเหมืองฝายป่ายาง ได้ประสบปัญหาน้ำไหลเข้าปากเหมืองปริมาณน้อย และมีการตกตะกอนทรายบริเวณหน้าฝายปริมาณสูง แต่เหมืองฝายป่ายางกลับให้ความสำคัญในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างวิศวกรรมของเหมืองฝายมากกว่าการเข้าไปแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ อันเกิดจากการไม่มีการจัดการที่ดีและการไม่ปรับตัวให้สอดคล้องกับโครงสร้างวิศวกรรมของเหมืองฝายที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยได้ทำการขุดปากเหมืองใหม่ และมีการต่อเติมสันฝาย ส่งผลให้เหมืองฝายโพชนารามและฝายใกล้เคียงได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างวิศวกรรมของเหมืองฝายป่ายาง ทั้งนี้เนื่องจากปริมาณน้ำที่ไหลผ่านฝายป่ายางมีปริมาณลดลงซึ่งไม่เพียงพอกับปริมาณความต้องการใช้น้ำของสมาชิกผู้ใช้น้ำที่มีมากขึ้น ซึ่งตรงกับงานวิจัยของ พัชรี อาจหาญ (2538) ที่พบว่า ถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของเหมืองฝายจากฝายไม้มาเป็นฝายคอนกรีต แต่การดูแลและความต้องการแรงงานเพื่อซ่อมแซมเหมืองฝายยังคงมีอยู่ นอกจากนี้ยังพบว่า เหมืองฝายป่ายางได้รับน้ำทิ้งจากฝายอื่นมาช่วยเสริมปริมาณน้ำทำให้ลดปัญหาการขาดแคลนน้ำได้ในระดับหนึ่ง แต่เหมืองฝายโพชนารามไม่มีน้ำทิ้งจากฝายอื่นมาช่วยเสริม การรับน้ำของเหมืองฝายจึงขึ้นอยู่กับการปล่อยน้ำของเหมืองฝายป่ายางซึ่งอยู่ตอนเหนือเพียงอย่างเดียว ประกอบกับโครงสร้างวิศวกรรมของตัวเหมืองเป็นเหมืองดินทั้งระบบเหมืองฝายมีผลให้ประสิทธิภาพการเก็บกักน้ำได้น้อยและเกิดการสูญเสียน้ำมาก ดังนั้นปัญหาความขัดแย้งในการจัดการน้ำระหว่างองค์กรเหมืองฝายป่ายางกับองค์กรเหมืองฝายโพชนารามจะทวีความรุนแรงมากขึ้นในช่วงฤดูแล้ง

3) การบริหารจัดการขององค์กรเหมืองฝายไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ

การบริหารจัดการขององค์กรเหมืองฝายไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในการจัดการน้ำช่วงฤดูแล้งขององค์กรเหมืองฝายป่ายางกับองค์กรเหมืองฝายโพชนาราม สรุปได้ดังนี้

1. การละเลยดูแลบำรุงรักษาเหมืองฝาย ผลการศึกษาพบว่า การดูแลบำรุงรักษาเหมืองฝายขององค์กรเหมืองฝายโพชนารามมีการจัดการดีกว่าเหมืองฝายป่ายาง โดยให้

ความสำคัญในเรื่องการขุดลอกทรายหน้าฝายและการแผ้วถางหญ้าก่อนฤดูฝนเป็นประจำทุกปี และมี การขุดลอกเหมืองโดยดูจากสภาพการตื่นเงินของลำเหมืองส่งน้ำ แต่มีขีดจำกัดการขุดลอกเหมือง ส่งน้ำที่ผ่านบ้านชุมชน และการกีดขวางของต้นไม้ใหญ่บริเวณสองฝั่งลำเหมือง จึงไม่สามารถทำ การขุดลอกเหมืองได้ ส่งผลให้ลำเหมืองส่งน้ำมีสภาพตื่นเงิน สำหรับการดูแลบำรุงรักษาเหมืองฝาย ขององค์กรเหมืองฝายป่ายางไม่ค่อยจะให้การดูแลรักษาเท่าที่ควร และไม่มีการปรับตัวให้สอดคล้อง โครงสร้างของเหมืองฝายที่เปลี่ยนแปลง นับตั้งแต่ภายหลังการสร้างฝายคอนกรีตถาวร ปี พ.ศ. 2539 มีการขุดลอกทรายหน้าฝายโดยใช้แรงงานจากสมาชิกผู้ใช้น้ำ แต่ตะกอนทรายหน้าฝายมี ปริมาณมากเกินกว่าการใช้กำลังคน และปี พ.ศ. 2543-2546 ไม่มีการขุดลอกทรายหน้าฝาย เป็นเวลา 4 ปี และไม่มีคนดูแลรับผิดชอบการเปิดปิดประตูระบายทรายสม่ำเสมอ เป็นเหตุให้เกิดปัญหาการ ตกตะกอนทรายสะสมหน้าฝายปริมาณมาก จนเป็นเกาะดินตะกอนทรายที่กีดขวางการไหลของน้ำ แม่น้ำและยังเป็นผลให้ ประตูปากเหมืองส่งน้ำไม่สามารถใช้งานได้นี้น้ำไหลเข้าปริมาณ น้อย และมีตะกอนทรายไหลมากับน้ำเข้าปากเหมือง ทำให้ลำเหมืองส่งน้ำตื่นเงิน และระบบการ ส่งน้ำไม่มีประสิทธิภาพ และไม่เพียงพอกับความต้องใช้น้ำของสมาชิกผู้ใช้น้ำ จึงมีการแก้ไข ปัญหาโดยการขุดปากเหมืองส่งน้ำเปิดโล่งและการก่อสร้างฝายเพิ่มเติมสูงขึ้น เพื่อทดน้ำให้ไหลเข้า ปากเหมืองมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาไม่ตรงกับสาเหตุที่เกิดจากการละเลยการบำรุงรักษา เหมืองฝาย และกลายเป็นประเด็นสำคัญของความขัดแย้งระหว่างองค์กรเหมืองฝายป่ายางกับองค์กร เหมืองฝายโพธาราม และฝายใกล้เคียงที่ได้รับความเดือดร้อน เนื่องจากน้ำไหลลงท้ายฝายป่ายาง ปริมาณน้อยไม่เพียงพอความต้องการใช้น้ำ โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งหรือในยามวิกฤติของน้ำ

นอกจากนี้ว่า ยังพบว่า การบำรุงรักษาเหมืองฝายขององค์กรเหมืองฝาย ป่ายาง และองค์กรเหมืองฝายโพธารามในช่วงฤดูแล้ง ไม่ได้ให้ความสำคัญในการบำรุงรักษา เหมืองฝายเท่าที่ควร และไม่มีการประชุมเพื่อหาข้อตกลง หรือข้อปฏิบัติร่วมกันในการดูแล บำรุงรักษาเหมืองฝายเหมือนกับการบำรุงรักษาเหมืองฝายในฤดูฝน การดูแลบำรุงเหมืองฝาย ในช่วงฤดูแล้งจึงขึ้นอยู่กับสภาพของลำเหมืองกรณีที่มีหญ้ากรูกร้าง และมีเศษหญ้าทับถมในลำ เหมืองทำให้น้ำไม่สามารถไหลผ่านได้สะดวก จึงจะมีการพัฒนาขุดลอกเหมือง แต่ประสบปัญหา การขาดแคลนแรงงานการบำรุงรักษาเหมืองฝาย เนื่องจากในช่วงฤดูแล้งสมาชิกผู้ใช้น้ำไม่ได้ทำ การเกษตรกันทุกคนส่งผลให้ระบบการส่งน้ำในช่วงฤดูแล้งของทั้งสองเหมืองฝายไม่มีประสิทธิภาพ เท่าที่ควร ซึ่งตรงกับ ไพบุลย์ จุใจล้ำ (2538) กล่าวว่า ระบบคลองส่งน้ำดินของเหมืองฝายเกิดการ ตื่นเงิน ทำให้น้ำไม่สามารถไหลผ่านไปได้ เนื่องมาจากความอ่อนแอของการจัดการระบบเหมืองฝาย

2. การจัดสรรแบ่งปันน้ำไม่เท่าเทียมกันและไม่ยุติธรรม ผลการศึกษา พบว่า ในช่วงฤดูฝนการแบ่งน้ำภายในองค์กรเหมืองฝายป่ายางและองค์กรเหมืองฝายโพธาราม

มีการประชุมเพื่อหาข้อตกลงการแบ่งปันน้ำและลงมติร่วมกัน ซึ่งโดยปกติแล้วการแบ่งปันน้ำในช่วงฤดูฝนปริมาณน้ำมีมากจะปล่อยให้ไหลเข้าสู่พื้นที่นาตามธรรมชาติ ในบางช่วงฤดูฝนน้ำขาดแคลนจะใช้วิธีการแบ่งเป็นเชิง และมีกฎระเบียบในการแบ่งปันน้ำที่ชัดเจน ทำให้การแบ่งปันน้ำมีความยุติธรรม ปัญหาความขัดแย้งในการจัดการน้ำช่วงฤดูฝนจึงไม่ค่อยมี เมื่อเปรียบเทียบการแบ่งปันน้ำในช่วงฤดูแล้ง พบว่า แก่เหมือนไม่มีการประชุมเพื่อสร้างกฎระเบียบข้อตกลงในการแบ่งปันน้ำในช่วงฤดูแล้งร่วมกันและไม่ได้เข้าไปจัดการในเรื่องจัดสรรแบ่งปันน้ำเท่าที่ควร การจัดสรรแบ่งปันน้ำในช่วงฤดูแล้งจะไม่ใช้วิธีการแบ่งปันน้ำเป็นเชิง เนื่องจากปริมาณน้ำมีน้อยไม่สามารถแบ่งปันน้ำเป็นเชิงได้ ดังนั้น การจัดสรรแบ่งปันน้ำในช่วงฤดูแล้งจึงไม่มีวิธีการที่เป็นกฎเกณฑ์ตายตัว ซึ่งองค์กรเมืองฝายป่ายางและองค์กรเมืองฝายโพชนารามใช้วิธีการแบ่งปันน้ำให้ไหลเข้าเหมืองขอย และผ่านต้งน้ำของไร่นาถัดๆ ไป โดยใช้วิธีการดูระดับน้ำเข้านาในปริมาณน้ำที่เหมาะสมไม่มากจนเกินไป และน้ำอีกส่วนหนึ่งจะต้องปล่อยให้ไหลผ่านต้งน้ำลำเหมืองตลอด กรณีที่เกิดวิกฤติน้ำขาดแคลนมาก แก่เหมือนใช้วิธีการแบ่งปันน้ำแบบวิธีขอยหลังน้ำ โดยปิดประตูปากเหมืองขอยหรือท่อส่งน้ำเข้าเหมืองขอย และเปิดต้งน้ำเชิงลำเหมืองให้ปล่อยโล่ง เพื่อให้น้ำไหลลงสู่พื้นที่ที่ต้องการน้ำ ซึ่งการจัดสรรแบ่งปันน้ำด้วยวิธีดังกล่าว จะไม่เกิดปัญหาความขัดแย้งถ้าสมาชิกผู้ใช้น้ำปฏิบัติตามระเบียบกฎเกณฑ์และไม่เห็นแก่ตัว แต่ผลจากการศึกษาพบว่า สมาชิกผู้ใช้น้ำบางคนมีการขโมยน้ำด้วยวิธีต่างๆ อาทิ แอบปิดกั้นน้ำแต่ให้สูงขึ้น การเอาน้ำเข้านาตนเองมากเกินไป โดยเฉพาะความขัดแย้งจะปรากฏชัดเจนระหว่างกลุ่มเกษตรกรที่อยู่ต้นน้ำกับกลุ่มเกษตรกรที่อยู่ปลายน้ำ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การจัดสรรแบ่งปันน้ำในช่วงฤดูแล้งเกิดความไม่เท่าเทียมกันและไม่มีความยุติธรรม ซึ่งตรงกับ ไพบูลย์ จุใจล้ำ (2538) กล่าวว่า ความขัดแย้งที่เกิดจากการจัดการน้ำไม่เท่าเทียมกัน เป็นความขัดแย้งระหว่างเกษตรกรที่อยู่ต้นน้ำกับเกษตรกรที่อยู่ท้ายน้ำ การรับน้ำจากเกษตรกรที่อยู่ท้ายน้ำขึ้นอยู่กับการใช้ น้ำของเกษตรกรที่อยู่ต้นน้ำ ปัญหานี้มักเกิดขึ้นในฤดูแล้งหรือในยามวิกฤติจะมีการขโมยน้ำ เช่น แอบปิดกั้นทางน้ำเพื่อนำน้ำเข้าไปในที่ดินของตนเอง ทำให้เกษตรกรที่อยู่ท้ายน้ำจะได้รับน้ำไม่เพียงพอกับความ ต้องการและวันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2528) ยังพบว่า ระดับความรุนแรงของปัญหาความขัดแย้งจะมีมากถ้าผู้บริหารขาดประสิทธิภาพ และความยุติธรรมในการจัดสรรปันน้ำ

นอกจากนี้ ยังพบว่า การจัดสรรแบ่งปันน้ำระหว่างองค์กรเมืองฝายในกลุ่มน้ำแม่จันไม่มีความยุติธรรม เนื่องจากฝายต้นน้ำได้เปรียบกว่าฝายท้ายน้ำ ถึงแม้ว่ามีข้อตกลงด้วยวาจาร่วมกันและลงมติการแบ่งปันน้ำระหว่างเมืองฝายในกลุ่มน้ำแม่จัน โดยให้ทุกองค์กรเมืองฝายปล่อยน้ำให้ไหลผ่านฝายตลอดตามสัดส่วนปริมาณน้ำที่ได้ตกลงไว้ร่วมกัน แต่พบว่ามีบางฝายไม่ได้ปฏิบัติตามข้อตกลง โดยลดปริมาณการปล่อยน้ำให้น้อยลง และแอบนำกระสอบ

ทรายหรือไม้แผ่นปิดกั้นทางน้ำของตัวฝาย ปัญหานี้พบเกือบทุกฝายในกลุ่มน้ำแม่จัน โดยเฉพาะฝายต้นน้ำมักเอาเปรียบฝายท้ายน้ำ กล่าวคือ ฝายต้นน้ำต้องจัดสรรน้ำให้สมาชิกผู้ใช้น้ำในฝายตนเองให้เพียงพอกับความต้องการใช้น้ำก่อนจึงจะปล่อยน้ำให้ไหลผ่านฝายในปริมาณที่มากขึ้น ทำให้ฝายที่อยู่ใกล้เคียงและฝายที่อยู่ท้ายน้ำได้รับความเดือดร้อนไม่มีน้ำใช้อย่างเพียงพอ และพืชผลทางการเกษตรที่ปลูกไว้ได้รับความเสียหาย และนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งในการแย่งชิงน้ำระหว่างเหมืองฝายในกลุ่มน้ำแม่จัน ปัญหานี้มักเกิดขึ้นในช่วงฤดูแล้งและช่วงที่ขาดแคลนน้ำ ซึ่งตรงกับ เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์ (2540) ได้กล่าวถึง ความขัดแย้งภายในองค์กรหรือความขัดแย้งระหว่างองค์กร เกิดจากสาเหตุที่องค์กรมีความรู้สึกที่ไม่ได้รับความเป็นธรรม ความขัดแย้งก็จะเกิดขึ้น ซึ่งความเป็นธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับสิ่งที่องค์กรควรได้รับ ความเป็นธรรมจึงเกิดจากความพอใจ

3. การขาดกฎระเบียบ และข้อตกลงของเหมืองฝาย ผลการศึกษาพบว่าทั้งภายในองค์กรเหมืองฝายเดียวกันและระหว่างองค์กรเหมืองฝายในกลุ่มน้ำจัน ยังไม่มีการสร้างกฎระเบียบและข้อตกลงใหม่ ๆ ในการจัดการระบบเหมืองฝายในช่วงฤดูแล้ง เพื่อให้สอดคล้องกับระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างของระบบเหมืองฝาย และระบบเศรษฐกิจแบบเชิงพาณิชย์ที่มีความต้องการใช้น้ำมากตลอดทั้งปี การสร้างกฎระเบียบและข้อตกลงร่วมกันขององค์กรเหมืองฝายมีเฉพาะในช่วงฤดูฝนซึ่งได้ถือปฏิบัติจนเป็นบรรทัดฐานเดียวกัน แต่ในช่วงฤดูแล้งยังไม่ได้สร้างข้อตกลงร่วมกัน ถึงแม้ว่าจะมีการตกลงการจัดสรรน้ำด้วยวาจา แต่ข้อตกลงดังกล่าวจะเกิดขึ้นเฉพาะช่วงที่เกิดปัญหาความขัดแย้งเรื่องน้ำหรือบางช่วงที่ขาดแคลนน้ำเท่านั้น จึงยังไม่เป็นบรรทัดฐานเดียวกัน นอกจากนี้ ยังพบว่า สมาชิกผู้ใช้น้ำบางคนไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงของเหมืองฝายและไม่ได้รับการลงโทษ เนื่องจากยังไม่มีกฎระเบียบและข้อตกลงร่วมกันขององค์กรเหมืองฝาย และ

คณะกรรมการเหมืองฝายไม่สามารถแก้ปัญหาการขโมยน้ำได้ และไม่มีความกระตือรือร้นในการจัดการน้ำเท่าที่ควรส่งผลให้ความขัดแย้งในการแย่งชิงน้ำทั้งภายในองค์กรเหมืองฝายเดียวกัน และระหว่างองค์กรเหมืองฝายในกลุ่มน้ำแม่จันมีความรุนแรงมากขึ้นในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งตรงกับ ธเนศวร์ เจริญเมือง (2537) อังใน อัมพวา ประกาศิต และ เนตรดาว แพทย์กุล (2543: 20-21) ที่พบว่า องค์กรเหมืองฝายไม่สามารถปรับกฎเกณฑ์เชิงจารีตประเพณีในการจัดการน้ำภายใต้เงื่อนไขใหม่ ซึ่งระบบเกษตรได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์มากขึ้น แต่องค์กรเหมืองฝายกลับไม่มีอำนาจทั้งในทางการเหมือง และกฎหมายที่จะจัดการกับผู้ฝ่าฝืน และ พัชร อ่างหาญ (2538) กล่าวไว้ว่า การไม่เชื่อฟังระเบียบการแบ่งปันน้ำของเกษตรกรบางคนทำให้ระบบเหมืองฝายมีประสิทธิภาพลดลง

4. ค่าตอบแทนไม่เหมาะสม ผลการศึกษาพบว่า องค์กรเหมืองฝายป่ายางมีการเก็บค่าน้ำในช่วงฤดูฝนไร่ละ 5 บาท ช่วงฤดูแล้งไร่ละ 5 บาท กรณีที่มีการขุดลอกเหมืองส่งน้ำ บางครั้งจะมีการเก็บค่าน้ำเพิ่มขึ้นจากเดิมเพื่อจ่ายเป็นค่ารถแมคโคร ซึ่งคณะกรรมการเหมืองฝาย

ปาย่างได้รับเงินสวัสดิการเป็นเพียงเงินค่าน้ำมันรถเท่านั้น และไม่ได้รับค่าตอบแทนเป็นตัวเงิน สำหรับองค์กรเหมืองฝายโพชนารามมีการเก็บค่าน้ำโดยคิดเป็นต่าง ต่างละ 30 บาท และนำเงินที่เก็บได้แบ่งเป็นค่าใช้จ่าย คือ ค่าพิธีเลี้ยงผีฝาย ค่าน้ำมันรถ ค่าจ้างคนตัดหญ้าหน้าฝาย และค่าตอบแทนคณะกรรมการเหมืองฝาย ซึ่งได้รับเพียงเล็กน้อยไม่เพียงพอค่าครองชีพที่สูงขึ้นในปัจจุบัน ส่งผลให้การบริหารจัดการระบบเหมืองฝายขององค์กรเหมืองฝายปาย่างและองค์กรเหมืองฝายโพชนารามไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร และองค์กรเหมืองฝายอ่อนแอลง เนื่องจากคณะกรรมการเหมืองฝายจำเป็นต้องประกอบอาชีพหารายได้เลี้ยงครอบครัว จึงไม่มีเวลาในการจัดการระบบเหมืองฝายเหมือนกับในอดีต และที่สำคัญการเข้ามาบริหารจัดการเหมืองฝายของคณะกรรมการเหมืองฝายได้รับค่าตอบแทนไม่เหมาะสม ทำให้ขาดแรงจูงใจในการเข้ามาบริหารจัดการน้ำของเหมืองฝาย

5.1.2. การจัดการความขัดแย้งในการจัดการน้ำช่วงฤดูแล้งขององค์กรเหมืองฝายปาย่างกับองค์กรเหมืองฝายโพชนาราม

วิธีการจัดการความขัดแย้งในการจัดการน้ำช่วงฤดูแล้ง ขององค์กรเหมืองฝายปาย่างกับองค์กรเหมืองฝายโพชนาราม นอกจากการใช้พิธีการเลี้ยงผีฝายมาเป็นวิธีการจัดการความขัดแย้งที่ช่วยลดความขัดแย้งต่อกันโดยอาศัยทางวัฒนธรรมแล้ว ยังใช้วิธีการจัดการความขัดแย้งอีกหลายวิธีเพื่อลดความขัดแย้งหรือยุติความขัดแย้ง สรุปผลได้ดังนี้

1) ใช้วิธีการแบบประนีประนอม มากที่สุด เนื่องจากความสัมพันธ์ในชุมชนมีลักษณะโครงสร้างเป็นระบบเครือญาติ และมีประวัติความเป็นมาของชุมชนมาจากแหล่งเดียวกัน จึงมีความรู้สึกความเป็นชุมชนเดียวกัน ดังนั้น การจัดการความขัดแย้งจึงใช้วิธีการประนีประนอมมากกว่าวิธีการอื่น ๆ โดยแก่เหมืองเป็นผู้ตักเตือนและเจรจาไกล่เกลี่ยกับสมาชิกผู้ใช้น้ำที่ทำผิดหรือคู่กรณี ถ้าแก่เหมืองยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ จะต้องแจ้งให้ประธานเหมืองฝายรับผิดชอบแก้ไขปัญหา แต่ถ้าประธานเหมืองฝายไม่สามารถแก้ไขปัญหาก็จะต้องขอให้เจ้าหน้าที่ปกครองเข้ามาช่วยเหลือ คือ ผู้ใหญ่บ้านและกำนัน ซึ่งโดยปกติแล้วจะใช้การตักเตือน เกรงใจตรงและไกล่เกลี่ยแต่ยังไม่มีการลงโทษผู้ที่ทำผิดกรณีพิพาทเรื่องน้ำ เนื่องจากยังไม่มีการระเบียบและข้อตกลงของเหมืองฝายมาปฏิบัติใช้ในช่วงฤดูแล้ง วิธีการแบบประนีประนอม จึงเป็นเพียงวิธีการแก้ไขปัญหามุเฉพาะหน้า ส่งผลให้ลดปัญหาความขัดแย้งในระดับหนึ่งเท่านั้นเนื่องจากปัญหาการขาดแคลนน้ำหรือปัญหาการลักขโมยน้ำของสมาชิกผู้ใช้น้ำยังคงมีอยู่ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการจัดการความขัดแย้งด้วยวิธีการนี้ยังไม่ได้แก้ปัญหาคือสาเหตุของปัญหาอย่างแท้จริง ซึ่งตรงกับ วันเพ็ญ สุรฤกษ์ (2528) พบว่า การแก้ไขปัญหาคือข้อขัดแย้งเรื่องการใช้น้ำขององค์กรเหมืองฝาย สามารถแก้ไขได้ง่าย

เนื่องจากความสัมพันธ์ฉันเครือญาติหรือมีความรู้สึกเป็นชุมชนเดียวกัน และชอบการประนีประนอมมากกว่าชอบความรุนแรงของคนในภาคเหนือ Mary Parker Follett (1967) อ้างใน เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ (2540: 133) กล่าวไว้ว่า การประนีประนอม เป็นวิธีที่ใช้กันมากที่สุด และเป็นวิธีที่แต่ละฝ่ายลดความต้องการของตนลงเพื่อให้เกิดสันติสุข Geory Simmel (1955) เสริมศักดิ์ วิชาลาภรณ์ (2540:134-135) ความขัดแย้งทุกประเภทอาจไม่สามารถทำให้สิ้นสุดลงด้วยวิธีการประนีประนอม และ Kenneth Thomas (1978) อ้างใน ทริยาพรรณ สุภามณี (2541: 20-22) การใช้วิธีประนีประนอมใช้ได้ดีเมื่อต้องการข้อสรุปในเวลาจำกัด แต่ถ้าใช้วิธีมากเกินไปทำให้มีบรรยากาศของการเห็นแก่ตัวเกิดขึ้น

2) **ใช้วิธีการแบบหลีกเลี่ยงปัญหา** ซึ่งเป็นวิธีการจัดการความขัดแย้งที่องค์กรเหมืองฝายป่ายางและองค์กรเหมืองฝายโพธารามนำมาใช้แก้ปัญหาเป็นบางครั้ง อาทิ การไม่ยอมเข้าไปแก้ปัญหาคารกขโมยน้ำของสมาชิกผู้ใช้น้ำ โดยเห็นว่า อยู่ในชุมชนเดียวกันและมีความสัมพันธ์ฉันเครือญาติจึงไม่อยากจะทำอะไรที่รุนแรง แต่การใช้วิธีนี้ทำให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดี เพราะการไม่กล้าเผชิญหน้ากับปัญหาย่อมส่งผลให้มีการสะสมปัญหาให้รุนแรงมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับ Kenneth Thomas (1978) อ้างใน ทริยาพรรณ สุภามณี (2541: 20-22) ได้กล่าวว่า การใช้วิธีการหลีกเลี่ยงบ่อยๆ จะทำให้เกิดการสะสมประเด็นความขัดแย้ง อาจทำให้ความขัดแย้งรุนแรงมากขึ้น

3) **การใช้อำนาจรัฐ** โดยหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความขัดแย้งในการจัดการน้ำช่วงฤดูแล้งขององค์กรเหมืองฝายในลุ่มน้ำแม่จัน ได้ใช้วิธีการแบบประนีประนอม โดยการจัดประชุมร่วมกับองค์กรเหมืองฝายในลุ่มน้ำแม่จัน เพื่อเจรจาข้อตกลงในการจัดสรรแบ่งปันน้ำในช่วงฤดูแล้ง และใช้วิธีการแบบการร่วมมือ เป็นการแก้ไขปัญหาร่วมกันของคู่อริ โดยหน่วยงานราชการและองค์กรเหมืองฝายในลุ่มน้ำแม่จัน ได้มีการจัดการประชุมร่วมกันมาตั้งแต่เดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคม ปี พ.ศ. 2547 รวมจำนวน 4 ครั้ง เพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาคือ ทำให้คู่อริพึงพอใจและยอมรับกันได้ ผลของการใช้วิธีการแบบการร่วมมือก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวของหน่วยงานราชการและองค์กรเหมืองฝาย เพื่อหาแนวทางร่วมกันในการยุติปัญหาความขัดแย้งในการจัดการน้ำต่อไป ซึ่งตรงกับ Kenneth Thomas (1978) อ้างใน ทริยาพรรณ สุภามณี (2541: 20-22) กล่าวว่า การร่วมมือเป็นวิธีที่ทำให้ทั้งสองฝ่ายทำความเข้าใจประเด็นปัญหาพยายามที่จะหาทางแก้ไขปัญหามีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นวิธีที่ดีที่สุดในการจัดการกับความขัดแย้ง แต่ต้องใช้เวลานานในการหาข้อสรุปที่ดี และสอดคล้องกับ ชส สันตสมบัติ (2542) กล่าวว่า ความขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรที่มีแนวโน้มรุนแรงขึ้น ในองค์กรเหมืองฝายมีการปรับตัว มีการร่วมมือกันเพื่อนำไปสู่การจัดการลุ่มน้ำร่วมกันของชุมชนใกล้เคียง

5.2 ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษา การจัดการความขัดแย้งขององค์กรเหมืองฝายช่วงฤดูแล้งในกลุ่มน้ำแม่จัน ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะในการจัดการความขัดแย้งสำหรับองค์กรเหมืองฝาย และหน่วยงานของรัฐบาลที่เกี่ยวข้อง ได้พิจารณาดำเนินการ คือ

1) การแก้ปัญหาลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ผลจากการศึกษา พบว่า อำเภอแม่จัน เป็นเขตพื้นที่การเกษตรขนาดใหญ่ และเป็นแหล่งการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของจังหวัด เชียงราย ซึ่งอำเภอแม่จันมีพลวัตในการใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างต่อเนื่องและมีแนวโน้มการขยายตัวของพื้นที่การเกษตรในช่วงฤดูแล้งเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะการใช้ที่ดินสำหรับการปลูกข้าวนาปรัง ทำให้ปริมาณความต้องการใช้น้ำมีมากขึ้น แต่น้ำแม่จันซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักของ อำเภอแม่จันมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมปริมาณน้ำต้นทุนของน้ำแม่จันมีจำกัดและเกิดการตื่นเงิน จึงไม่เพียงพอกับความต้องการใช้น้ำ โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้ง ส่งผลให้เกิดประเด็นปัญหาความ ขัดแย้งการแย่งชิงน้ำในกลุ่มน้ำแม่จันและคาดการณ์ว่า แนวโน้มความขัดแย้งจะทวีความรุนแรงมาก ขึ้นถ้าไม่ได้รับการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เหมาะสม ดังนั้น ผู้ศึกษาเห็นว่า หน่วยงานของรัฐบาล ที่เกี่ยวข้อง ต้องมีการส่งเสริมสนับสนุนการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำลำธารของน้ำแม่จันและลดการตัดไม้ ทำลายป่า ซึ่งเป็นต้นเหตุของปัญหาการขาดแคลนน้ำช่วงฤดูแล้งในกลุ่มน้ำแม่จัน โดยการปลูกป่าให้ อยู่ในสภาพที่อุดมสมบูรณ์ เพื่อรักษาระบบนิเวศต้นน้ำ และเพื่อลดปัญหาการชะล้างพังทลาย ของดินและตะกอนดินทรายที่มีปริมาณสูงในน้ำแม่จัน มีการขุดลอกทรายลำน้ำแม่จันตลอดสาย ให้ขยายความกว้างและลึกใกล้เคียงกับสภาพเดิม เพื่อแก้ปัญหาลำน้ำตื่นเงินและสามารถเก็บกักน้ำ ได้มากขึ้น นอกจากนี้ องค์กรเหมืองฝายและหน่วยงานของรัฐบาลต้องสร้างความรู้ ความเข้าใจแก่ สมาชิกผู้ใช้น้ำในการปลูกพืชฤดูแล้ง และสร้างความตระหนักและจิตสำนึกของสมาชิกผู้ใช้น้ำใน การใช้น้ำร่วมกัน

2) การแก้ปัญหาโครงสร้างทางวิศวกรรมของเหมืองฝาย องค์กรเหมืองฝายต้องมีการ ปรับตัวในการจัดการระบบเหมืองฝายให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างวิศวกรรม เหมืองฝายจากฝายไม้เป็นฝายคอนกรีต โดยให้ความสำคัญในการดูแลบำรุงรักษาทั้งระบบเหมือง ฝาย อาทิ การปิดเปิดประตูระบายทรายอย่างสม่ำเสมอ การขุดลอกทรายหน้าฝาย และการขุด ลอกลำเหมือง สำหรับหน่วยงานของรัฐบาลที่เกี่ยวข้องต้องมีการส่งเสริมสนับสนุนทางด้าน งบประมาณในการปรับปรุงโครงสร้างวิศวกรรมของเหมืองฝาย ซึ่งต้องใช้งบประมาณจำนวนมาก เนื่องจากในน้ำแม่จันมีฝายทดน้ำมากถึง 16 ตัว และมีพื้นที่การเกษตรที่รับประโยชน์จากน้ำแม่จัน

จำนวนมาก ดังนั้น จึงมีความจำเป็นต้องพัฒนาระบบการส่งน้ำของเหมืองฝายให้มีประสิทธิภาพ จากเมืองคินเป็นเมืองรวงคอนกรีต ทั้งนี้เพื่อลดการสูญเสียน้ำ และสามารถรองรับการขยายตัวของพื้นที่การเกษตรของอำเภอแม่จันที่เพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน

3) การปฏิรูปโครงสร้างขององค์กรเหมืองฝายและการจัดการ ผลจากการศึกษา พบว่าการบริหารจัดการน้ำขององค์กรเหมืองฝายช่วงฤดูแล้งในลุ่มน้ำแม่จัน ไม่มีกฎระเบียบและข้อตกลงในการจัดการระบบเหมืองฝายทั้งภายในองค์กรเหมืองฝายเดียวกันและระหว่างองค์กรเหมืองฝายในลุ่มน้ำแม่จันและคณะกรรมการเหมืองฝายได้รับคำตอบแทนไม่เหมาะสม ทำให้ขาดแรงจูงใจในการเข้ามาจัดการน้ำของระบบเหมืองฝาย ในขณะที่เดียวกันมีสถานการณ์ใหม่เกิดขึ้นและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างวิศวกรรมของเหมืองฝาย แสดงให้เห็นชัดเจนถึงการบริหารจัดการขององค์กรเหมืองฝายในลุ่มน้ำแม่จันไม่ค่อยมีประสิทธิภาพ ผู้ศึกษาเห็นว่าต้องมีการปฏิรูปโครงสร้างขององค์กรเหมืองฝาย โดยแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ ในระดับลุ่มน้ำและในระดับองค์กรเหมืองฝาย ต้องมีการสร้างองค์กรขึ้นมา โดยมีโครงสร้างขององค์กร 2 ระดับ คือ คณะกรรมการบริหารจัดการน้ำในลุ่มน้ำแม่จันและองค์กรเหมืองฝายซึ่งอยู่ภายใต้คณะกรรมการบริหารจัดการน้ำในลุ่มน้ำแม่จัน โดยมีการเลือกตั้งผู้นำสูงสุดของคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำในลุ่มน้ำแม่จัน และต้องมีกฎระเบียบรองรับเพื่อให้มีอำนาจในการบริหารจัดการ มีการกำหนดบทบาท หน้าที่ สิทธิ ให้อำนาจ เช่น ใครมีอำนาจในการจัดสรรแบ่งปันน้ำ และที่สำคัญระบบการจัดการจะไม่มีที่ยืนถ้าหากไม่มีผู้นำที่เข้มแข็ง ซึ่งผู้นำที่เข้มแข็งจะต้องมาจากการเลือกตั้งตามระบอบประชาธิปไตยและมีคำตอบแทนที่เหมาะสมเพื่อเป็นแรงจูงใจในการทำงานให้เต็มศักยภาพ

ดังนั้น การจัดการความขัดแย้งในการจัดการน้ำขององค์กรเหมืองฝายช่วงฤดูแล้งในลุ่มน้ำแม่จัน จังหวัดเชียงราย เป็นเรื่องที่ถูกฝ่ายทั้งองค์กรเหมืองฝาย ชุมชน ภาครัฐและภาคเอกชน ต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในการจัดการน้ำช่วงฤดูแล้งอย่างมีประสิทธิภาพ และผู้ศึกษายังมีข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาในครั้งต่อไป ควรศึกษาในรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องการบริหารจัดการขององค์กรเหมืองฝายในลุ่มน้ำแม่จัน จังหวัดเชียงราย